

MİZAH, ELEŞTİREL DÜŞÜNCE VE BİLGELİK: NASREDDİN HOCA

Humor, Critical Thinking and The Wisdom: Nasreddin Hodja

Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR*

Öz

Yaklaşık sekiz yüz yıldır bilimin de temelini oluşturan eleştirel düşüncenin Nasreddin Hoca'nın bilgiler bilgesi kimliğiyle sembolleştiği görülmüştür. Nasreddin Hoca, bilgelik okulunda asırlardır yeni bilgiler yetiştirmeye devam etmektedir. Mizah ve eleştirel düşünce, yaşamın sorunlarının çözülmesini ve dahası sırlarına ulaşılmasını sağlamaktadır. Mizahsız eleştirel düşünce, eleştirel düşüncesiz mizah var olamaz. Nasreddin Hoca, torunlarını bilgelik yolunda eğitirken yaşamın tersten okunmasını ve soru sormayı öğretirken işe başlar. Eleştirel düşüncenin temelini, özgün soru ve cevaplar yaratmak oluşturur. Nasreddin Hoca fıkrâ belleğinde yaşamın tüm yanları sorgulanır. Çağdaşları Yunus Emre ve Mevlana gönü, Nasreddin Hoca ise mizahı, eleştirel düşünceyi ve aklı temsil eder. Akıl- gönül birlikteliği ve uzlaşması, bu zirve şahsiyetlerle sağlanır. Akıl gönü, gönül aklı besler hâle gelir. Türk düşünce sisteminin temeli de bu birliktelik üzerinde gelişmiştir. Bu ortaklık, dahası uyum, bilgeliliğe ulaşmayı sağlar. Özetle bu çalışmada, Nasreddin Hoca merkezinde mizah ve eleştirel düşüncenin bilgeliliğe ulaşmadaki önemi belirlenmeye ve tartışılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Mizah, Eleştirel Düşünce, Nasreddin Hoca, Gönül ve Akıl Uyumu.

ABSTRACT

Nasreddin Hodja has been a symbol of humor and critical thinking that is the basis of science for approximately eight hundred years. In one sense, Nasreddin Hodja, a wise sage of Turkish world, has educated many followers at his wisdom school for centuries. The problems and secrets of life can be solved by humor and critical thinking. They create and nourish each other. Analyzing life in reverse and creating original questions and answers is the foundation of Nasreddin Hodja School. All aspects of life constitute the subject of Nasreddin Hodja anecdotes. While the great Sufis such as Yunus Emre and Mevlana being Hodja's contemporaries symbolize the heart of Anatolian people, Nasreddin Hodja is symbol of the mind. The harmony of mind and soul constitutes Turkish folk philosophy. The way of wisdom is opened by this harmony. In short, the aim of this article is to study the harmony of humor and critical thinking/ heart and mind of Turkish people, using the memory of Nasreddin Hodja anecdotes.

Key Words

Humor, Critical Thinking, Nasreddin Hodja, Harmony of Heart and Mind

Giriş:

Türkiye'de ve dünyada fıkrâ ve fıkrâ tipleri ile doğaç olarak Nasreddin Hoca ve Nasreddin Hoca fıkrâ belleği üzerine pek çok çalışma yapılmıştır (Boratav, 1996; Sakaoğlu 2006; Türkmen, 1989, 1996; Başgöz, 1999; Yıldırım, 1999; Koz, 2005 ve 2006; Özdemir, 2008 a, vb.) . Bu kapsamda Türk kültüründe ve edebiyatında fıkrâ türü ve Nasreddin Hoca fıkrâ tipi ile fıkrâ belleği, farklı açılardan çözümlenmiştir. Özellikle 1990 sonrasında fıkrâ türü Türk dünyası kapsamında, bütüncül yaklaşımlarla incelenmeye

başlanmıştır (Eker, 2003 vb.). Buna karşılık eleştirel düşünce açısından Nasreddin Hoca fıkrâ/bilge tipi ile fıkrâ belleğinin öneminin daha ayrıntılı bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir.

Türk halk bilimi sahasındaki araştırmacıların önemli bir bölümü ürün ve biyografik veri derleme ve yayımlama merkezli sözlü edebiyat araştırmalarından ayrılarak halk felsefesiyle pek ilgilenmemişlerdir. Aynı şekilde felsefe bilimcilerinin çoğunluğu da Batılı düşünce sistemlerini açıklamakla, dahası tekrarlamakla (Batı merkezli eleştirel bakış

* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Başkanı, nozdemir@hacettepe.edu.tr

hk. bkz. Osborne, 1999) uğraştıkları için bir türlü Türk halk felsefesine gereğince zaman ve emek ayıramamışlardır. Bazen de Türk halkının düşünce dünyası, ortak tarihi miras nedeniyle Arap ve Fars dünyasıyla birlikte değerlendirilmiştir.

Nasreddin Hoca fıkrası tipi, yukarıdaki paragrafta açıklananların tutarlı olmadığına köklü bir kanıttır. Halkın sahip çıkmadığı hiçbir kültürel olgu ve şahsiyet, 800 yıl yaşayamaz. Nasreddin Hoca, Türk halk felsefesinin sembolü, zirvesi, daha yerinde bir ifadeyle “Türk düşünce sisteminin” bilgeler bilgisidir. Nasreddin Hoca fıkrası belleği aracılığıyla nesiller, eleştirel düşüncenin sistematiğini, mizahın hoşgörülü dünyasında öğrenmekte ve öğretmektedir. Nasreddin Hoca fıkraları, Batılı düşünürlerin ürünleriyle mukayese edilebilecek özlükte ve damıtılmışlıktadır. Nasreddin Hoca belleğini araştırmak, Türk halkının mizahını, eleştirel düşünce dünyasını, dahası felsefesini araştırmak anlamına gelmektedir.

Dünyaca tanınan fıkrası tipleri, mizah kahramanları dikkate alındığında, bu tiplerin halkın eleştirel düşüncesinin sembolü oldukları görülür. Mizah ve halk felsefesinin temsilcilerinin en belirgin özellikleri arasında çağlar üstü yaşamları sayılabilir. Onlar, kendi yarattıkları zamanda, boyutta yaşarlar, dahası yaşatılırlar. Böylelikle zirve şahsiyetler temelinde bir milletin belleği, geçmişten geleceğe taşınır.

Nasreddin Hoca'nın kentler ve ülkeler arasında paylaşılabilmesi, asırlar ve coğrafyalar üstü yaşama gücünün de sırrını içinde saklamaktadır. Mevlana ve Yunus Emre “gönlün”, Nasreddin Hoca da “akıl sembolü olarak Anadolu’da Türk halk felsefesinin temelini oluşturan “akıl-gönlü” birliğini yaratmışlardır. Onlar İslamiyet öncesi Türk toplu-

munun belleğini Anadolu’ya taşıyarak 13-14. asırda (zirve şahsiyetlerin ortaya çıktıkları dönem) yeni ve özgün bir sentez yarattıkları, medeniyetler birleştirici, medeniyetler aktarıcı, atlatıcı” oldukları için ölümsüz zirve şahsiyetlerdir. Nasreddin Hoca da Türk mizah ve eleştirel düşünce belleğini, düşünce dünyasını, dolayısıyla kültürünü geçmişten geleceğe taşıyan zirve şahsiyettir. Türk halk felsefesinin temel araştırma belleği, veri tabanı öncelikle Nasreddin Hoca fıkrası belleğidir. Bu makalede Nasreddin Hoca’dan hareketle bilgelik yolunda mizah ve eleştirel düşünce ile akıl-gönlü uyumunun ve yaşama farklı yoldan bakışın önemi, yaratıcılık, eleştirel bakış ve mizah ilişkisi, aydınlanma ve toplumsal sağaltım açısından mizah ve eleştirel düşüncenin işlevi, sonuçta da Türk düşünce sisteminin çeşitli boyutları belirlenmeye ve tartışılmaya çalışılacaktır.

Nasreddin Hoca Merkezinde Bilgelikte Eleştirel Düşünce ve Mizahın İşlevi:

Pek çok araştırmada Nasreddin Hoca'nın “kim, nereli, hangi meslekten veya zümreden, nasıl bir tip olduğu” ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Öncelikle bu çalışmaların tümünün doğru olduğu kabul edilmelidir. Nasreddin Hoca, bütün bu yapılan ve ileride yapılacak olan yorumların tümüdür. Nasreddin Hoca’yı geçmişten geleceğe taşıyan söz konusu bütüncüllüktür. Her meslekten, zümreden, kesimden, taraftan olarak Nasreddin Hoca, her türlü ayrımları kendi kimliğinde birleştirerek ortak toplumsal kimliği temsil etmektedir. O, herkesin “Hoca”sidir veya herkesin bir Nasreddin Hocası vardır. Her araştırmacı veya her Nasreddin Hoca fıkrası anlatan, kendine göre, dahası kendisini temsil eden bir Nasreddin Hoca yarat-

maktadır. Yine Onun sayesinde bireyler kendilerine dışarıdan bakma olanağına kavuşurlar. Nasreddin Hoca'nın dokunulmazlık giysisini üzerine geçiren kişi, kendisini, mesleğini, zümresini veya toplumunu eleştirel bakış açısıyla değerlendirebilir. Bu durum bireysel ve toplumsal kimliğin sağlıklı oluşumu ve gelişimi açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan bakıldığında Nasreddin Hoca'nın tarihi şahsiyeti veya tekliği, önemli değildir. Özetle herkes bir yanıyla Nasreddin Hoca'dır ve özellikle eleştirel düşüncenin bastırılmadığı anlarda, "Nasreddin Hocalaşmak"tır.

Mizahın temel dinamiğinin eleştirel düşünce olduğu pek çok araştırmacı tarafından açıklanmıştır (mizah, mizah türleri, mizahta eleştirel bakış vb. bkz. Eker, 2009). Yine Nasreddin Hoca'nın bir halk bilgisi olduğu sıklıkla ifade edilmiştir (AKM, 2009). Bu çalışmalardan Abdurrahman Güzel ile Evrim Ölçer Özünel'in araştırmaları dikkat çekicidir. Güzel, Nasreddin Hoca'nın mizahla irşad terminolojisi birleştirerek gerektiğinde nefse eleştirel bir yaklaşım ortaya koyan "veli" olduğunu vurgular (Güzel, 1990). Özünel ise bu bildirisinde Zen mizahından yararlanarak Nasreddin Hoca'nın bilgeliği üzerine özgün değerlendirmeler yapar (Özünel, 2009). Buna karşılık Nasreddin Hoca'nın bilgeliğindeki mizahla birlikte eleştirel düşüncenin ilişkisi ve işlevi üzerinde yeterince durulmamıştır. Türk halk felsefesinin incelenmesinde Nasreddin Hoca tiplerinin ve fıkra belleğinin temel alınması gerekmektedir.

Atasözleri ve fıkralarla halk felsefesi ve eleştirel düşünce arasında önemli ilişkiler bulunmaktadır. Türk atasözü ve Nasreddin Hoca fıkra belleği de bu açıdan değerlendirilmelidir. "Parayı veren düdüğü çalar, El elin eşeğini türkü çağırarak arar" örnekleri gibi atasözlerinin

fıkradan mı ya da fıkraların atasözlerinden mi çıktıkları tartışmaları en azından bu bağlantının varlığını kanıtlamaktadır (Güldiken, 2009). Kültürel yaratıcılık, türler, unsurlar, gelenekler ve yaratıcılar arası etkileşimlerin bir sonucudur. Etkileşimlerle yeni türler, gelenekler ve ürünler, hatta aktörler ortaya çıkar. Bu yaklaşıma, "yaratıcı kültürel etkileşim yaklaşımı" adı verilebilir.

Eşeğine ters binen Nasreddin Hoca imgesi (imge, var olan bellekten hareketle yeniden yaratılan görüntü olarak kabul edilmektedir) "dünyayı farklı yerlerden yorumlanın, yaşamı tersinden okumanın, eleştirel bakışın" sembolüdür. Nasreddin Hoca fıkraları, "doğal ve olağanda gizli mizahiliğin tersten okunarak belirginleştirilmesinden oluşur. Mizah, dolayısıyla Nasreddin Hoca fıkraları, yaşamın tekdüzeliğine var edici, yaratıcılığı geliştirici ve olumlu karşı çıkmayı, akışın dışına çıkarak kalıplaşmış yaşamların mizahiliğini belirginleştirmeyi ifade eder. Bu şekilde nesnelere dünyasından düşünceler dünyasına geçilmektedir. Feinberg cinsellik ve karşı çıkarak eleştirmenin mizahın konularını oluşturduğunu vurgular (Feinberg, 2005: 487- 502). Eleştiri ve öz eleştiri bireyi, toplumu ve insanlığı geliştiren temel dinamiktir (Hançerlioğlu, 1979: 101-105). Aynı şekilde mizahla eleştirel ve yaratıcı düşüncenin ortaya çıkması ve gelişmesi için gerekli hoşgörülü ve elverişli ortam yaratılır. Bireyin en yaratıcı anlarının yaşamın tersten okunduğu anlar olması, bu yüzdendir. Mizah, dolayısıyla eleştirel bakış yaratıcılığı doğurur. Mizahın gelişmediği toplumlarda eleştirel düşüncenin ve yaratıcılığın da yeşermediği görülür. Yapay ciddiyet adına bireylerin eleştirel düşünce, mizah ve yaratıcılıkla bağları koparılır. Nasreddin Hoca'nın yol göstericiliğine rağmen kalıp düşüncelerin

ve bilgilerin tekrarlayıcılarından, emanetçilerinden özgün yaratılar beklemek, akılcılık değildir.

Mizah, dolayısıyla Nasreddin Hoca, yaşamı eleştirel bakışla değerlendirmek konusunda dokunulmazlık ve özgürlüğe sahiptir. Mizah eleştirel düşüncüyü, eleştirel düşünce de mizahı var eder ve besler. Bu kapsamda Nasreddin Hoca'yı eşeğine düz bindirme, hayatı herkes gibi algılatıp değerlendirtme, sıradanlaştırma çabalarının bilimsel değeri yoktur. Ayrıca dünyanın herkesçe bilinen, görülen ve değerlendirilen yanının ilginç olduğu pek söylenemez. Nasreddin Hoca dünyaya, insanlara, olgulara, değerlere, geleneklere, kabullere, hatta inançlara farklı boyutlardan bakabilmeyi, insanlığa sekiz asırdır öğrettiği için yaşatılmaktadır.

Ters dönmüş dünya, festival ruhunun, dahası komedyanın, mizahın ve eleştirel düşüncenin, istendik ve özgün kültürel yaratımın sembolüdür. Çeşitli şekillerde gerilen yaşam, festival ruhu, mizah ve eleştirel düşünce ile yeniden canlanır ve doğal düzenine kavuşur. Yenilenme, dolayısıyla devamlılık için mizah ve eleştirel bakış vazgeçilmezdir. Bu kapsamda Nasreddin Hoca, yaşamı dengeleyen, dahası sağaltan bir aktördür. Nasreddin Hoca ile yaşam sorgulanır, gözden geçirilir, dengelenir, eşitlenir, çözümlenir, geliştirilir ve yenilenir. Mizah ve yaratıcı eleştirel bakış yönünden gelişemeyenlerin sorunları genelde şiddetle çözümledikleri gözlenmektedir. Mizah, toplumsal ve bireysel sorunlara, yaratıcılığın uyarılması sonucunda herkesçe kabul edilebilir çözümler üretilmesini sağlar. Özellikle köklü kültür ve medeniyet değişmelerinin yaşandığı, yeni çözüm yollarının ve sentezlerinin arandığı dönemlerde mizahın belirginleştiği görülür. Nitekim Nasreddin Hoca

da Anadolu'nun en buhranlı döneminde ortaya çıkmıştır. Birey ve toplum, mizahla yabancı kültür unsurlarını değerlendirerek kendileştirir ve yine eskiye ait devam etmesini dilediklerini de yaşatır. Bir bakıma mizah yaratılarıyla toplumun damıtılmış belleği, kültürü ve kültürel genetiği dolayısıyla da dünya görüşü geçmişten geleceğe aktarılır.

Sanılanın aksine eleştirel düşünce, mizahın üretken ve hoşgörülü, farklı bakış açılarının yan yana yaşayabildiği dünyasında yaratılmakta ve geliştirilmektedir. Beyni gülen insanın yüzü de gülmektedir. Bu nedenle de gülen yüz, mizahın, dolayısıyla da eleştirel bakışın sembolüdür. Ünlü Türk cerrahı, seyyah ve mizah ustası Prof. Dr. Tarık Minkari ile ilgili kitaba "Mizah Zekânın Zekâtıdır" başlığının seçilmesi anlamlıdır (Şakacı, 2007). Burada vurgulanan aklın zekâtı, dahası tanrısal varlık gerekçesi, mizahla ifade edilen, yaratıcı ve olumlu eleştirel düşüncedir.

Sosyo-kültürel değişmelerle başlayan yaşamın "ciddi-gayri ciddi" şeklinde bölümlenmesi ve "ciddi alanın" yüceltilmesi çabaları pek de beklenen sonuçları doğurmamıştır. Nitekim kültürün büyük bir bölümünün genel yargıya göre "gayri ciddi alanda ve gayri ciddi olarak" yaratıldığı görülür. Ciddi alandakiler ise kültürle çözümlenebilen sorunlar üretmişlerdir. Çünkü kültür, uzlaştırıcı ve birleştiricidir. Diğer yandan verimsizlik nedeni yapay ve aşırı ciddiyet, gerçekte çok komiktir ve mizahın da temel konu ve kaynaklarından. Sıklıkla herkesi ciddiyete davet eden kişi, gerçekte komiktir. Üretken, eleştirel ve çözümleyici düşünce becerileri gelişmeyen birey ve toplumlarda, yaşama yapay bir ciddiyet hâkimdir. Böylelikle yaratıcılık ve verimsizlik gizlenerek ciddiyet maskesi altında beceriksizlik örtülür. Bu nedenle

Nasreddin Hoca'yı eşeğine düz bindirerek yapay bir şekilde "ciddileştirmek", öncelikle eşeğine ters binen Nasreddin Hoca imgesinde gizli "gayri-ciddiyet ile ciddiyet" ayrımını geçersizleştiren "yaşamı bütüncül algılama ve yorumlama" gücünün anlaşılmadığını ortaya koyar. Nasreddin Hoca'nın hocalığı, "bilgeler bilgisi" kimliğinden gelmektedir. "Eşeğe ters binen Nasreddin Hoca", yaşama farklı bakanlarca yaratılan Türk halk felsefesinin sembolüdür. Nasreddin Hoca'yı eşeğe ters bindiren, halkın kendisi, halkın mizahı ve eleştirel bakışı, sonuçta da felsefesidir.

"Sen de haklısın" sözünde gizlendiği gibi, herkes kendi Nasreddin Hoca imgesini/ tipini yaratarak mizah dünyasında eşitlenir. Gerçekte Nasreddin Hoca imgesi, yaşamın ciddiyet-gayri ciddiyet şeklinde yapay ayrıma tabi tutulmasına karşı çıkmak, yaşamı bütüncül açıdan değerlendirmek için yaratılmıştır. Nasreddin Hoca, her türlü ayrımı ortadan kaldırmak, dahası yaşamı herkes için eşitlemek için Türk halkı tarafından yaratılmış bilge insan tipini temsil eder.

İnsanlar özellikle ibadet mekânlarında kendilerini "eşitlenmiş" hissederler. Dikkat edildiğinde Nasreddin Hoca'nın en ciddi ortamları, anları, ilişkileri, hiyerarşileri, statükoları mizahi yaklaşımıyla ortadan kaldırdığı görülecektir. Ayrıca, mizahın gayri ciddiyet-ciddiyet aralığında doğduğu, dahası ciddiyette gizli olduğu, sonradan yaratılan yapay ciddiyetin eleştirisi üzerine kurulduğu da bu yaklaşım kapsamında göz ardı edilmektedir. Yaşamdaki her türlü ciddiyet, özellikle de abartılı ciddiyet, sandığımızın aksine her türlü mizahi yaratı için elverişli bir durumdur. Gayri ciddiyet, mizahi değildir. Mizah bu özelliğini eleştirel bakıştan almaktadır. Özetle Nasreddin Hoca'yı ciddileştirmek, ger-

çekte onun mizahi gücünü belirginleştirmektedir. Diğer bir ifadeyle en etkili Nasreddin Hoca imgesi, en ciddi olandır.

İmgede yeniden yaratım söz konusu ise, dünyada ve Türkiye'de yerleşik ve yaygın Nasreddin Hoca imge/ingeler belleğinin de, yeniden yaratımlarla ve yeni karakteristiklerle zenginleştirilmesi doğaldır. Gerçekte Nasreddin Hoca fıkra tipi, ingeler bileşkesini, bütünü ifade etmektedir. Nasreddin Hoca gibi ana mizah ve eleştirel düşünce imgelerinin aktörlerinin/bilgelerinin imgeleşme adlı süreçleri belirgin olarak kestirilememektedir. Buna, yan veya eş imgelerden hareketle Nasreddin Hoca ana imgesini yaratan halk karar vermektedir. Çatı veya ana Nasreddin Hoca imgesi, çok sayıdaki yan/eş/alt imgenin birleşiminden oluşmuş ve oluşmaya da devam etmektedir. Ana imgeye dönüşme sürecinde, öncelikle kahramanın öznel yaşamı belirsizleşmekte ve herkesleşmektedir. Nasreddin Hoca ana imgesi/bilge tipi, farklı dönem, birey ve toplumların kendilerine göre yarattıkları Nasreddin Hoca imgelerinin birleşiminden doğmuştur. Bu durum, fıkra tiplerinin oluşumuyla örtüşmektedir. Eğer Nasreddin Hoca'nın bir yaşamının varlığından söz edilecekse, o da asırları aşan Nasreddin Hoca'nın mizahi- eleştirel düşünce yaşamı/zamamı ve bağlamı olacaktır.

Nasreddin Hoca örneğinde olduğu gibi, bilgelik, eleştirel düşünce ve mizah arasında köklü bir ilişki bulunmaktadır. Yaşamı mizahi açıdan yorumlama, bilgelik temel göstergelerindedir. Gerçekte kişiyi bilgeleştiren mizahtır. Yapay ciddiyetin verimsizliğinin farkında olan gerçek bilim insanlarının yaşam karşısında mizahi bir üslup takınmaları da bundandır. Olumlu ve var edici eleştirel düşünce ve dolayısıyla mizah, bir bakıma bilimde ve yaşamda ulaşılabilecek erdemlik

seviyesini ortaya koyar. Mizah, bilgelik yolunda bireyi olgunlaştıran temel araçlardandır. Pek çok bilim insanının yaşamlarının son dönemlerinde her şeyi mizahi açıdan ele alan tavır ve davranışları, bu değerlendirmenin kanıtlarıdır. Bilgeler bilgisi Nasreddin Hoca ise bunu örneklendiren ve kanıtlayan, geçmişin, bugünün ve geleceğin bilgelerini yetiştiren Türk eleştirel düşünce ve mizah okulunun/ekolünün yaratıcısı, kurucusu ve ebedi öğreticisidir.

Nasreddin Hoca mizah ve eleştirel düşünce ana imgesini yaratanların başında, halkla beraber, son asrın ve günümüzün araştırmacıları gelmektedir. Eleştirel düşünceyle gerçekleştirilen her araştırmada, farklı bir Nasreddin Hoca imgesi yaratılmaktadır. Her araştırmacının yarattığı, dahası her araştırmada yaratılan farklı bir Nasreddin Hoca imgesinin varlığı, Nasreddin Hoca belleğini ve ana imgesini yaratan dinamiktir. Bu nedenle Nasreddin Hoca eleştirel düşünce ve mizah ana imgesi, dolayısıyla belleği tüm insanlığın hazinesidir. UNESCO dünyada 1995 yılını Nasreddin Hoca Yılı ilan ederek, Nasreddin Hoca'nın insanlığın ortak mizah ve eleştirel bakış sembolü olduğunu tescil ve ilan etmiştir.

Felsefenin özellikle Batılı temsilcileri kapsamında diyalog üzerine kurulu bilgi üretme yöntemi ayrıntılı bir şekilde ele alınırken, Nasreddin Hoca fıkralarının temel çatısını oluşturan soru-cevaplı/diyaloğlu anlatımından, dahası eleştirel düşünce sisteminden bahsedilmemesi ilginçtir. Nasreddin Hoca fıkralarında asıl düşünce, bilgi, tutum ya da yaklaşım, “dişil/ söz açan/soru soran- eril/söz oturtan/cevap veren” sözcüleri arasında geçen damıtılmış kısa konuşmalarla yaratılmakta ve ortaya konulmaktadır. Aynı yapı, Türk mizah kültürünü oluşturan halk tiyatrosu, mi-

zah edebiyatı, mizah dergiciliği, mizah temelli sinema ve televizyon yapım ve yayıncılığı geleneklerinde de geçerlidir. Nasreddin Hoca fıkralarında sözü açan da, oturtan da Nasreddin Hoca, gerçekte ise anlatanın, halkın kendisidir. Nasreddin Hoca fıkralarında diyalog, genellikle bir soru ile başlar. Soru sorabilmek, bilgi üretmenin temelini oluşturur. Soru sorabilen birey ve toplumlar, ancak kendilerine özgü cevaplar üretebilmektedir. “Soru, soru sorma ve sorgulama”nın aksine, “cevap ve cevaplama”yı eğitim sisteminin merkezine yerleştiren gelişmiş birey ve toplumlar, başkalarının sorularına da cevaplar üretebilirler. Soru sorabilen, sorgulayabilen bireyler, öncelikle Nasreddin Hoca'nın torunları olmalıdır. Nasreddin Hoca, Türk insanına soru sorabilmeyi, benzer olgular için farklı sorular ve dolayısıyla cevaplar bulmayı öğretmektedir. O, kalıplaşmış düşünceleri, tabuları, kalıp yargıları sorgulayarak, dolayısıyla sorgulatarak ortadan kaldırır ve aydınlanmanın yolunu açar (eleştirel düşünme anlayışının kazandırılmasında Nasreddin Hoca fıkralarına eğitsel bir yaklaşım hk. bkz. Uludağ, 2009)

Soru-cevap ve diyalog tekniği, bireyin kendisi ve ötekilerle ilişkilerini belirleyen etkili iletişim tekniklerindedir. Bu nedenle kişisel gelişim ve liderlik eğitimi gibi kurslarda Nasreddin Hoca'dan ve fıkra belleğinden yararlanılarak etkili sonuçlar elde edilmektedir (Hawkins, 2005). O, hayat derslerinde bu dönemin liderlerini yetiştirerek bilgeler bilgisi kimliğini pekiştirmeye devam etmektedir. “Hocam, nasıl adam olunur? sorusunu “Dinleyen varsa konuş, konuşan varsa dinle” şeklinde cevaplarırken Nasreddin Hoca, asırları aşan bilgelik eğitim- öğretim faaliyetini sürdürüyordu. Sonuçta Nasreddin Hoca'ya sahip Türk toplumunun lider ve bilge sıkıntısı çek-

memesi, doğal olandır. Aynı şekilde “Az konuş, çok düşün” şeklindeki yaşam öğretisinin Nasreddin Hoca ile çağdaşları mutasavvıfların aynı dilden konuştukları gözden kaçırılmamalıdır.

Nasreddin Hoca tipi ve fıkra belleği, Türk toplumuna Türk dilini, etkili konuşmayı, iletişim kurmayı bugün dahi öğretmeye devam etmektedir. Bu nedenle Türk insanı kendini anlatırken sık sık Nasreddin Hoca’dan bahseder, Ona atıf yapar. Etkili fıkra anlatabilenlerin, anlaşılma sorunları yoktur. Kendisi ve ötekilerle etkili iletişim kurabilenlerin, mizah ve eleştirel düşünme becerileri gelişmiştir. Nasıl ki bir İngiliz Shakespeare ile dilini öğrenmiş ve öğrenmekte ise, Nasreddin Hoca da dünyanın en matematiksel dillerinden biri olan Türkçeyi etkili bir şekilde kullanmayı, içselleştirmeyi ve eleştirel düşüncenin yaratım aracı olarak değerlendirmeyi öğretmiş ve öğretmeye de devam etmektedir. Türk dili, öncelikle eleştirel düşünce ve mizahla yaratılıp geliştirilmekte ve geçmişten geleceğe aktarılmaktadır. Yine Türk düşünce dünyasının (halk felsefesi dâhil), ancak Türk dilinde yaratılabileceği, dil-düşünce/eleştirel düşünce- mizah arasında köklü ve uyumlu bir ilişkinin ve işbirliğinin var olduğu açıktır. Ana dil, mizahı yaratırken, mizah alanındaki eleştirel bakış bir taraftan dili diğer taraftan da düşünce dünyasını var etmekte ve zenginleştirerek geliştirmektedir. Fıkra, karikatür ve mizah öykülerinin ana dil ve yabancı dil öğretimindeki işlevselliğini pek çok uygulamada görmek mümkündür. Bir dilin damıtılmış belleğini içeren mizah ürünleri, söz konusu dilin özgün ses ve anlam oyunlarının da öğrenilmesini sağlar. Dil bilinci, mizah ve eleştirel düşüncenin katkılarıyla sağlanabilir. Bu yüzden de dil araştırmalarına ve eğitimine mizah yaratıları da dâ-

hil edilmelidir (Türk mizah dili hk. bkz. Usta, 2005).

Yazılı kültürün ve medyanın mizah ustalarından Çaylak Tevfik’in, Ahmet Mithat’ın günümüzdeki takipçileri Hasan Pulur, Çetin Altan ve Selahattin Duman, köşe yazılarında ve kitaplarında Nasreddin Hoca tarzı eleştirel mizah geleneğini sürdürmektedirler. Onlar köşelerinde sık sık Nasreddin Hoca’ya atıflarda bulunurken kendi Nasreddin Hoca imgelerini de yaratarak “Hoca”laşmaktadırlar. Bir başka deyişle Nasreddin Hoca her türlü sosyo-kültür çağın gelenekler yaratan bilgiler bilgisidir.

Nasreddin Hoca fıkra belleğinde erilliğin egemen olduğu ileri sürülebilir. Nasreddin Hoca fıkraları, kamusal alan ve ev içi olmak üzere iki farklı sosyal bağlamda ortaya çıkmaktadır. Çok kere de Nasreddin Hoca fıkralarında ev-kamusal alana, kamusal alan eve taşınarak her iki bağlam içi içe geçmekte veya bütünleşmektedir. Böylelikle eril ve dişil bağlamlar şeklindeki ayırım ya da cinsiyete dayalı bağlam ayırımı ortadan kaldırılmaktadır. Yine eril nitelik taşıyan orta dönem Türk kamusal alanındaki kadının belirsizliği, “bütünleşmeyi, eşitlenmeyi” savunan Nasreddin Hoca fıkralarında da aynı şekilde yansıtılarak eleştirilmiştir. Nasreddin Hoca fıkralarında kadın, kamusal alandaki kaybını telafi edercesine, özel alanda oldukça baskındır.

Genellikle kadın yaşamı, mizah ve eleştirel bakışın dışındaymış gibi algılanmaktadır. Yakınlara kadar sadece eril yaşam, mizah ve eleştirel düşüncenin konusu olarak değerlendirilmekteydi. Bunda erkek egemen toplumsal yapının etkisi büyüktür. Fıkralarda eril bakış açısından erkek ve kadın yaşamı işlenmektedir. Bu nedenle de eril bakıştan argo, cinsellik ve şiddet, mizahın temel

konuları olarak belirginleşmiştir. Öte yandan erkek, kadın konusunda kurgularıyla gerçeklikler arasına sıkışmışlığından mizahla kurtulmaya çalışmaktadır. Diğer yandan sayıları yakınlarda artan kadın mizahçılar, kadın-erkek ayırımından dünyayı eksik ve yanlı olarak algılayan ve yorumlayan bazı erkek meslektaşlarına göre yaşamı daha bütüncül açıdan değerlendirebilmektedirler. Nasreddin Hoca fıkrası belleği de eril nitelik taşımakla birlikte, Hoca'nın eşi karşısındaki çözümsüzlüğü dikkat çekicidir.

19.asrın son çeyreğinden itibaren bir bakıma sözlü kültür ve Nasreddin Hoca mizah belleği temelinde oluşan ve gelişen Türk mizah dergiciliği, edebiyatı ve karikatür geleneğinde “ulusallık” sorunları yaşanmamıştır. Nasreddin Hoca imgesi ile fıkralarından, Diyojen'den beri süreli mizah yayınlarında hep yararlanılmıştır. Türk halkı gibi mizahçılar da işlerini Nasreddin Hoca'ya havale ederek çözümlenmeyi yeğlemiştir. Mizahçılar için Nasreddin Hoca ve mizah belleği, bitmez tükenmez bir hazinedir. Nasreddin Hoca adıyla dergiler de çıkarılan (Özdemir, 2008 b: 55-61) Türk mizahçıları, Nasreddin Hoca'nın torunları olduklarını hep vurgulamışlardır. Diğer yandan onlar, Nasreddin Hoca imge ve fıkrası belleğinin yakın dönemdeki başlıca yaratıcılarıdır. Kendi kültürel belleğinin inkârı üzerinde aydın kimliğinin oluşturulmaya çalışıldığı dönemlerde bu tarz bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir. Özetle geçmişte olduğu gibi bugün de özgünlük ve farklılık Nasreddin Hoca belleği gibi, kültürel bellekten hareketle yaratılabilmektedir.

Nasreddin Hoca fıkraları bireyi ve toplumu eleştirel düşünmeye yönelten bir yapıya sahiptir. Fıkra anlatma isteğinin doğuşundan itibaren katılımcılar, eleştirel mizahın büyümesine kapılır. Böy-

le anlarda fıkrası fıkrayı, düşünce düşüncüyü doğurur ve fikir fırtınası herkesi etkisi altına alır. Düşünce fırtınası, mizahla başlayıp eleştirel bakışla yaygınlaşır. Beyin fırtınası, çok kere mizahın ve eleştirel düşüncenin şimşegine muhtaçtır. Mizah ve eleştirel yaklaşımın yaygınlaşma eğilimi, Ortaçağ Avrupası ve sonrasındaki totaliter rejimlerin öncelikle mizahı yasaklayan tutumlarından anlaşılabilir. Mizah kalıplaşma ve tektürleşmeyi değil, özgürleşmeyi ve özgünleşmeyi savunur, bu nedenle de toplum adına bireysel bir yaratı olarak ortaya çıkar ve kısa sürede toplumun ortaklığı, harcı haline gelir.

Nasreddin Hoca ile Türk toplumu kendi yaşamının bütün yanlarını değerlendirir. Bu yüzden Nasreddin Hoca, diğer bütün fıkrası tiplerinin bileşkesi olan, ana fıkrası tipi veya Türk mizahının ve felsefesinin sembolüdür. Nasreddin Hoca yaşamın her alanında, özetle hayatın merkezindedir. Kendisini eleştirel bakışın merkezine koyduğu için herkesi ve her şeyi değerlendirme gücüne ve dokunulmazlığına sahiptir. Osmanlı kent soylu sözlü kültür tiyatrosu geleneklerinde adalet, eğitim ve inanç konularında sınırlamalar mevcutken, Nasreddin Hoca'nın bu konulardaki dokunulmazlığı dikkat çekicidir. O, Türk toplumunun özel yaşamı dâhil bütün yönlerini eleştirel bakışla aydınlatan, sansür edilemez bilgiler bilgesidir. Aksi durumda, Nasreddin Hoca'yı engelleyenlerle ilgili olarak, kısa sürede yeni bir Nasreddin Hoca tipinin yaratılması doğaldır. Böyle bir tipin bugüne kadar yaratılmamış olması, O'nun sansürlenemezliğinin kanıtıdır. Bu dokunulmazlık, O'nu ebedileştirmektedir. Nasreddin Hoca imgesi, Türk toplumunun mizahi ve eleştirel bakışının engellenemezliğinin de göstergesidir.

O'nun fıkralarında özel alan ile

kamusal alan iç içedir, dahası böyle bir ayırım da söz konusu değildir. Hukuk, yönetim, ekonomi- ticaret, eğitim, inanç ve benzeri alanlarla ilgili konular Nasreddin Hoca fıkralarında çekincesizce işlenir. Bu bellekte özellikle ticaretle ilgili fıkraların çok sayıda olduğu görülür (Kalaycı, 2009). Bu tür fıkraların yoğunluğuna bakıldığında Nasreddin Hoca'nın mesleğinin imamlıktan çok tüccarlığa daha yakın olduğu söylenebilir. Çok kere Türk halkı ne kadar dışındaysa ticari hayatın Nasreddin Hoca o kadar içindedir. Türk toplumunun para ile mizahî açıdan dahi olsa bu kadar ilgilenmesi dikkat çekicidir. Türk insanının ticarî eğilimlerini, önceliklerini, kurnazlıklarını, yöntemlerini, tercihlerini ortaya koyan Nasreddin Hoca fıkra belleği, farklı disiplinlere de kaynaklık edebilir. Ahi Evran esnaflığa ahlâkî yaklaşımın, Nasreddin Hoca da ticarete eleştirel yaklaşımın sembolüdür. Aynı şekilde inanç-ticaret- siyaset ilişkisi kapsamında yozlaşmanın önlenmesi için yapılması gerekenler, Nasreddin Hoca fıkralarında açıklanır.

Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Bektaşî ve Temel gibi klasik ve çağdaş bütün fıkra tiplerinin bileşkesi (çatı/üst/ana fıkra tipi) olduğu için ezelî ve ebedî bir bilge tipidir. O, bütün bu tiplerin bir araya getirilmesiyle oluşan sürekli yeni parçalarla zenginleşen yap-bozdaki asıl resimdir. Her fıkra tipi, Nasreddin Hoca ana imgesinin bir ya da birkaç yanını temsil etmektedir. O, bütün bu yanların bütünleştiği ana/çatı tiptir. Diğer taraftan Nasreddin Hoca tipi oluşurken yeni fıkra tipleri yaratılır. Nasreddin Hoca imgesi, imgeler bileşkesidir. Bu ana imge, halkın eleştirmek istediği her konuda yarattığı ve yaratmaya devam ettiği Nasreddin Hoca tiplerinin bütünüdür. Tarihi bir yaşama sahip Nas-

reddin Hoca, O'nun ana imgeler belleği bakımından pek değer taşımamaktadır. Zirve şahsiyetlerin gerçek yaşamları, imgeler dünyasında haleleri oluşturan bir damladır. O, herkesin kendine göre bir Nasreddin Hoca imgesi yarattığı süreçte ortaya çıkmış ve yeni imgelerle zenginleşmiş ve zenginleşmeye de devam etmektedir. Bu imgeleştirme sürecindeki çokluk, birliği yaratmış, tamamlamış ve güçlendirmiştir. Nasreddin Hoca fıkra belleğinin çeşitli şekillerde kümelenmesi, bu tespitin kanıtlarıdır.

Nasreddin Hoca fıkralarında dikkat çeken bir durum da, herkesin Nasreddin Hoca'yı imtihan etmesine karşılık, O'nun kimseyi sınav etmemesidir. Bu durum, sadece Nasreddin Hoca'nın hoşgörüsüyle açıklanabilecek bir durum değildir. Gerçekte halk, yarattığı Nasreddin Hoca tipiyle kendisini eleştirinin merkezine yerleştirmekte ve yaşamını sorgulayarak sağlıklı kalmaktadır. Birey ve dolayısıyla toplum, Nasreddin Hoca fıkralarında kendisiyle yüzleşir ve öz eleştiri yapar. Nasreddin Hoca'yı, Yunus Emre ve Mevlana gibi mutasavvıflarla buluşturan da bu iç sorgulamaya yönelticiliklerdir.

Nasreddin Hoca tüm kişi, kurum, gelenek, değer, tutum ve düşünceleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirirken kendisi de eleştirilemez konumda değildir. O, eleştirisine öncelikle kendisinden başladığı, bu işi başkalarına bırakmadığı, eleştirmek istediklerinin kılığına girme cesareti gösterdiği, özetle kendisini eleştirel düşüncenin merkezine oturttuğu için, toplumsal yaşamın bütün yanlarını ve üyelerini değerlendirme gücüne, hakkına ve yetkisine sahiptir. Daha işin başında, eleştirinin merkezine kendisini oturttukları bilgeliğini herkese kabul ettirir. Bileğelin öz eleştiri ile başladığını, herkese gösterir ve öğretir. O toplumun sadece görünen değil, cinsellik gibi, halî

altına süpürdüklerini, kıyıya köşeye gizlediklerini, hatta bilinçaltına ittiklerini dahi gün yüzüne çıkararak eleştirir. Böylelikle bireysel ve toplumsal arınma, sağaltım ve yenilenme gerçekleşir.

Nasreddin Hoca ana imgesi ve fıkra belleği, Türk toplumunun eleştirel düşünce yaratım, aktarım, öğretim ve geliştirim kaynağıdır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde öğrencisi de, öğreticisi da aynı kişi, grup ve toplum olan (fıkra anlatan) Nasreddin Hoca eleştirel düşünce okulundan söz edilebilir. Bu yaklaşımdan hareketle, atasözü, deyim, mani, masal (Keloğlan vb.), türkü, ninni, âşık deyişleri, halk hikâyesi gibi yaratıların, “eleştirel düşünce” ile ilişkilerinin de çözümlenmesi gerekmektedir. Yine Türk sosyo-kültürel belleğinin esasını oluşturan kültürel genetiğin temel alanlarından birini eleştirel yaklaşım meydana getirmektedir. Diğer bir deyişle diğer tür, gelenek, ürün ve şahsiyetler gibi, Nasreddin Hoca ve belleği de Türk milletini, kimliğini ve kültürünü oluşturan, kültürel genetik şifrelerin çözülmesi için elverişlidir.

Eleştirel düşünce, fıkralarda olduğu gibi, toplumu yaratıcı, dönüştürücü, geliştirici gücünün artırılması, harekete geçirilmesi amacıyla “damıtılmışlık” özelliğine sahiptir. Eleştirel düşüncenin en süzölmüş hali atasözlerinde, biraz daha açıklamalı hali ise fıkralarda bulunmaktadır. Atasözü, sözün bittiği noktada dururken fıkra ise atasözlerine zemin hazırlayan bir tür işlevine sahiptir. Fıkralar atasözlerinin temel kaynaklarından biridir. Atasözlerinin erilliği, fıkraların erilliğinde aranmalıdır. Fıkralarda eleştirel bakış açısının doğuşu için “sözün açılması, karşılaştırma, yorum ve sonuç” bulunmaktadır. Sözlü kültür, edebiyat ve düşüncedeki damıtılma eğilimi, fıkradan atasözüne doğru gerçekleşir.

Fıkralarda eril sözcüğünün oturttuğu sözler, zamanla atasözüne dönüşür. Bu süreç, sözlü kültürdeki olgunlaşma ve bilgelik olgularını da açıklamaktadır. Burada “çoklu sözden özlü söze/ sözden anlama geçiş” söz konusudur.

Nasreddin Hoca fıkralarının ifade biçimi, anlatım tekniği açısından oldukça sade ve anlaşılır olduğu görülmektedir. Mizah ve eleştirel düşünce gücünü sade ve anlaşılır ifadeden almaktadır. Bu üslup da bilgelik üslubudur. Anlaşılabilirliği bilim olarak algılayanların Nasreddin Hoca’nın bilgelik okulunda yetişemedikleri açıktır.

Nasreddin Hoca’nın “dünyayı güldüren adam” sloganıyla tanıtılması, eksik bir yaklaşımdır. “Güldürürken düşündüren” yerine, “düşündürürken güldüren” veya “eleştirirken düşündüren ve güldüren”, “gülen düşünce” ve benzerleri daha anlamlı ve Nasreddin Hoca’ya daha yakışımdır. Bu noktada “dünyaya dil çıkaran Einstein” popüler bilim ikonu ile Nasreddin Hoca imgesi birbirine yaklaşmaktadır. O, kalıcı ve olumlu hiçbir değer üretmeden ciddiyetten geçinenlere, dünyayı düzden okuyanlara, kalıplarla yaşayanlara ve benzerlerine asırlardır dil çıkarmaktadır. Mizahi nitelik, eleştirel düşünceden keyif alınmasını sağlar. Mizahtan keyif alınmasının kökeninde, sorgulamak yatmaktadır. Sonuç olarak zamanın değil, eleştirel düşüncenin/mizahın olgunlaştırdıkları ancak dünyaya gülerek bakabilir ve keyifle dil çıkarabilir.

Eleştirel düşünce, kurgulama veya akıl yürütmelerle doğar. Nasreddin Hoca fıkralarında da benzer kurgulama ve akıl yürütmeler (neden-sonuç ilişkisi) söz konusudur. Bu süreç bütün yanlarıyla fıkralara yansımaya da mizah ortamındakiler bunu doğaçlama ve refleksi olarak yaparlar. Mizah ortamındakiler

doğal olarak eleştirel düşünme, dolayısıyla bilimsel çözümlene sürecine/ortamına dâhil olurlar. Bu nedenle mizah ve eleştirel düşünce, bulaşıcı ve hızla yayılma özelliğine sahiptir. Nasreddin Hoca fıkra belleğinde, yaşam mizah ve eleştirel düşünceyle kurgulanır ve işletilir. Farklılıkların eleştirel, hoşgörülü ve olumlu bir şekilde ifade edilerek zenginliğe ve ben-öteki ayırımından bize dönüşmesi, Hoca fıkralarında örneklenir ve öğretilir. Mizah ve dolayısıyla Nasreddin Hoca fıkra belleği, toplumsal yaşamda empatinin benimsenmesini, gelişmesini ve kökleşmesini sağlamaktadır. Bu yanı sıra Nasreddin Hoca, Türk toplumsal birliğini temsil eden harcı karan bilgedir, fıkraları da harcın kendisidir. Nasreddin Hoca fıkralarıyla toplumda yerleşik önyargıların sorgulaması ve ortadan kaldırılması istenmekte, amaçlanmakta ve beklenmektedir. Toplumsal gelişmeyi, uzlaşmayı ve bütünleşmeyi engelleyen bu tür kalıp yargıların geçersizleştirilmesi, Nasreddin Hoca'nın örneklediği gibi öncelikle mizah ve eleştirel düşünceyle gerçekleşebilmektedir.

Nasreddin Hoca bilgelik okulu sayesinde Türkiye ve Akşehir- Sivrihisar dünyasının mizah ve eleştirel düşünce/halk felsefesi haline getirilebilir. Nasreddin Hoca'nın belirli bir yerleşim yeriyle anılması, bir yanı sıra coğrafi tescil, kültürel ekonomik değer ve kentsel marka yaratımı kapsamında da değerlendirilebilir. Burada önemli olan, Nasreddin Hoca'nın bağlamlar üstü olduğu ve tüm insanların O'nun okulunun öğrencisi olabileceğidir.

Nasreddin Hoca fıkra belleğinde, eski-yeni eleştirisinden çok, yaşamdaki süreklilik, doğallık, doğal akış ve gündelik yaşam sorgulanmaktadır. Nasreddin Hoca "kadılığıyla" eskiyi, "internetten sanal gezginliğiyle" de yeniyi temsil etmek-

tedir. Kendi yarattığı mizah bağlamında "eski ile yeni" iç içedir. Nitekim sanal dünyanın en çok paylaşılan ve milyonlarca veriye sahip konularının başında mizah ve özellikle de Nasreddin Hoca ve fıkra belleğidir. Klasik ve çağdaş uyarılma/yaratıların iç içe geçtiği bellek sürekli güncellenmektedir. Nasreddin Hoca "yeni içinde, yeni olarak" yaşamaya ve sanal bilgelik dersleri vermeye devam etmektedir. Bu belleğe aynı çizgide akan tek parçalı bir zamandan çok, çoklu zaman egemendir. Bu nedenle Timur ile 21. asrın sanal gezgini, Nasreddin Hoca'nın masasında yan yana sohbet eder ve bu masaya sürekli yenileri eklenir.

Mizah, doğaçlama olduğunda güçlü olur. Çeşitli mizah teorilerinde, bu anın doğuşunda daha çok bireysel ve toplumsal eleştiri isteğinin yattığı belirtilmektedir. Bu kapsamda eleştirel yaklaşım, düşünce ve istek, mizahı yaratan temeldir. Bireyler, eleştirme gücüne sahip oldukları anlarda, mizahın da temelini oluşturan "varlık-yokluk" sorularına cevap bulurlar, "yaşamlarının ve yaşadıklarının" farkına varırlar. Yaşamsal sorgulamalarının ürünü bilinçli yaşam, bilgelik özüdür. Mizah ve eleştirel düşünce, bu türden sorgulamaların ortaya çıktığı, gönüllü yaşam molalarıdır. Bütünün algılanması için, ayrıntıları ele almayı ve yaşama dışarıdan bakmayı sağlayan mizah ve eleştirel düşünceye ihtiyaç vardır.

Tasavvuf ve Nasreddin Hoca mizah-eleştirel düşünce belleği, Türk halk felsefesinin temelidir. Böylelikle geçmişle bugün, akılla gönül, tevekkülle eleştirel düşünce birleşir. Anadolu insanı yaşamı bir yanı sıra Yunus, diğer yanı sıra da Nasreddin Hoca gibi hisseder, düşünür, yorumlar ve konuşur. Tasavvuf ve mizah, İslamiyet öncesi kültürel mirasın dönüştürülerek yaşatıldığı alanlar ola-

rak, işlevsel yakınlığa sahiptir. Yine bazı mutasavvıflar çeşitli konuları fıkralarla açıklarlar. Türk halkı, geçmişte olduğu gibi bugün de açıkça söyleyemediklerini ve yapamadıklarını tasavvufun ve mizahın hoşgörülü dünyasında ifade etmeye devam etmektedir. Nitekim Nasreddin Hoca fıkralarında, İslamiyet öncesi dönemin unsurlarını da içeren Yesevi öğretisinin izleri kolaylıkla belirlenebilir. Bu kapsamda Yunus-Mevlana-Nasreddin Hoca'nın aynı yorum ve tutumda birleşerek Türk insanının iç dünyasını düzenledikleri görülür. Sonuçta tasavvuf, mizah ve eleştirel bakış yaşamsal ara verme ve köklü değerlendirme anlardır. Geçmişte Türk halkının buhranlı dönemlerini tasavvuf ve mizahın ortaklığıyla aştığı üzerinde durulmamıştır. Buradaki ortaklık, bir bakıma bilgelik yolunda akıl ile gönlün ortaklığıdır (mizah- eleştiri-tasavvuf ilişkisi hk. bkz. Güzel, 1990).

Küreselleşmenin tektürleştirici etkisiyle özgün ürün ve şahsiyetlerden meydana gelen kültürel belleğe/hazinelelere olan ilgi artırmaktadır. Farklılık ve özgünlük kaynağının kültürel bellek olduğu anlaşılmıştır. Türk kültür belleğinin önemli bir bölümü sözlü kültürde yaratılmış ürünlerden oluşmuştur. Bazılarınca ötelenen sözlü kültür, bugün başlıca özgünlük, farklılık kaynağı olarak görülmektedir. Popüler kültürde tükenenler geleneğe sarılmaktadır. Bugün eleştirel bakışın ürünü olarak nitelenen çağdaş yaratımlarında, Türk mizah ve kültürünün parçası ve taşıyıcısı Nasreddin Hoca belleğinden de yararlanması doğaldır.

Popülerlik ve tüketim merkezli modernlik sonrası çağda, farklılık ve özgünlük her şeydir. Nasreddin Hoca imgesi ve fıkra belleği, doğal haliyle dahi farklılık ve özgünlük kaynağıdır. Bu kapsamda Nasreddin Hoca- Noel Baba mukayesesi

ilginçtir. Noel Baba'ya karşı tavrın göstergesi olarak Nasreddin Hoca kılığında çarşılarda dolaşılması, bu karşılaştırmanın örnek uygulamalarındandır. Burada da, işçi memur gösterilerinde olduğu gibi, Nasreddin Hoca imgesine, eleştirel tavrın ve protesto işlevinin yüklendiği görülür. Hediye dağıtan ve göklerde seyahat eden Noel Baba popüler kültür kurgulamasıyla "parayı veren düdüğü çalar" diyen Nasreddin Hoca'nın gerçekçiliği, ayakları yere basan tavrı, aynı kapsamda değerlendirilemez. Noel Baba hayallere, Nasreddin Hoca, yaşamdaki gerçekliğe, eleştirel düşünceye dayanır. Türk insanı karşı çıkmak, eleştirmek istediğinde Nasreddin Hoca imgesinden yararlanmaya devam etmesi dikkat çekicidir. Nasreddin Hoca kılığına giren memur ve esnaf ile köşesine Nasreddin Hoca'yı taşıyan gazeteci, aynı okulun öğrencileridir.

Nasreddin Hoca'yla bütünleşen ve sembolleşen "eleştirel yaklaşım" geleneğini, bugün özellikle Türk mizah aktörleri tarafından devam ettirilmektedir. Cem Yılmaz ve diğerleri de bu geleneğin son dönemdeki temsilcileridir. Onlar, bir bakıma 21. asrın Nasreddin Hoca'larıdır. Örneğin Cem Yılmaz'ın gösterilerinde "gündelik yaşamın tekdüzeliğindeki komikliğin fark ettirilmesi ve belirginleştirilmesi" söz konudur. Cem Yılmaz gibi Nasreddin Hoca okulunun öğrencileri sayesinde Türk insanı kendisini balkondan seyretmeye devam etmektedir. Tıpkı Nasreddin Hoca fıkraları gibi, Cem Yılmaz gösterileriyle bireye yaşama ara verme ve gülümseyerek sorgulama olanağı sunulur. Tasavvuf gibi mizah da yaşama ayna tutar. Yeni dönemin ayna tutucusu da Nasreddin Hoca'nın torunu ve çağdaş ardılı Cem Yılmaz ve diğerleridir. Ciddi bir iş yapmadığını sık sık tekrarlarlarken dahi Cem Yılmaz, ciddiye-

tin eleştirisi yapar. Mizah ciddi değildir, ama ciddiyeti işler. Nasreddin Hoca to-runlarına ciddileşmeden ciddi konuların nasıl sorgulanacağını öğretir. Bilgelik, bir yanıyla da yaşamdaki ciddi-gayri ciddi ayrımındaki yapaylığın ve de suni ciddiyetteki gayri ciddiliğin bilincine varılmasıdır.

Toplumsal yaşamdaki uzmanlaşma ve çeşitlenme ile birlikte Nasreddin Hoca imge ve fıkra belleğine yenileri eklenmeye devam edecektir. Bu çeşitlenme ve zenginleşmede uyarlamaların da etkisi büyüktür. Olgunlaşmış ve damıtılmış bir fıkra belleğine yenilerinin eklenmesinin zor olacağı söylenebilir. Belki de bellekteki büyüme hızının yavaşladığı kabul edilebilir. Nasreddin Hoca fıkra belleği kapsamında yoğun yeni eklemelerden çok “uyarlamalar dönemi”nin yaşandığından da bahsedilebilir. Sözlü edebiyatın diğer türleri gibi, Nasreddin Hoca fıkraları da insanlığın halleri merkezinde oluşturulmakta ve uyarlamalarla zenginleştirilmektedir. Nasreddin Hoca fıkra belleği ile ilgili olarak sanal âlemde çok sayıda fıkra uyarlamasına rastlanması, söz konusu belleğin büyüme devam ettiğinin kanıtıdır. Türk halkı Hoca’sını bir taraftan eşeğe ters bindirmeye devam ederken diğer taraftan da eline görüntülü cep telefonu ile diz üstü bilgisayarı ilıştirmeyi unutmamıştır. Sonuçta her şeyi içine alıp yutan sanal/dijital kültürün etkinliğine karşılık, sözlü ve yazılı kültür uyarlamaları geçler dönemini yaşamaktadır. Sanal/dijital kültürün emanetçi, alıntı ve uyarlama kültür, daha çok bir kültür ortamını ifade ettiği, görsel-sözel-yazılı kültürün asliliğini sürdürdüğü de iddia edilebilir. Diğer yandan kültür çeşitleme ve uyarlamalarla geliştirilmekte, aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Uyarlama da, bilinçlenmeyi sağlayan farkındalığın bir

göstergesidir. Neticede çağdaş ürünlerin çoğunun var olan bellekten beslenmesi, “geçmişten hareketle geleceğin yaratılması” şeklindeki gelenek tanımıyla da uyusmaktadır.

Nasreddin Hoca, herkesin kolaylıkla yapabileceği, ancak yaşamın akışı içinde unutulmuş ya da unutturulan mizah ve eleştirel bakışı, insanlara yeniden hatırlatır. Nasreddin Hoca fıkralarında insanlığın ortak halleri ya da insanı oluşturan haller, toplumsal konular eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmektedir. “Korkaklık, saflık, cinlik, cimrilik, güçsüzlük, çekingenlik, vurdumduymazlık, ahmaklık, görmemişlik, fırsatçılık, çıkarıcılık, uyanıklık vb.” haller, çelişkiler, zaaflar doğal bir şekilde ortaya konulur. Halkın ortak aklının ürünü Nasreddin Hoca, tıkanan birey ve topluma mizahi eleştirel bakışıyla yeni çıkış yolları sunar. Bu çözümlerin asırlar geçmesine rağmen geçerliliğini koruduğu görülür. Özellikle sorunlu dönemlerde mizahın özgün yaratılarını ve şahsiyetlerini yetiştirmiş olması, bu yüzdendir. Yaratılan her yeni mizah ürünü, fıkra veya Nasreddin Hoca tipi, birey ve toplum için yeni bir çıkış kapısıdır, çözüm yoludur. Nasreddin Hoca fıkra belleğinde çözülmemiş hiçbir soru ve sorun yoktur. Nasreddin Hoca’nın bilgeliği, kendisine ve insana/topluma çekincesizce ayna tutabilmesinden kaynaklanmaktadır. Nasreddin Hoca aracılığıyla birey ve toplum kendisi için uygun çözümleri, yine kendisi üretmektedir.

Sonuç:

Nasreddin Hoca ve fıkra belleği, bugün dahi, bu çalışmada da örneklenmeye çalışıldığı gibi, akademisyenleri, eleştirel düşünce tutkunu, yaratıcı bilim insanları olmaya zorlamaktadır. Eleştirel dü-

şüncenin sembolü ve tutkunu olduğunu, açık fikirliği, serbest düşüncüyü, farklı düşünmeyi, dünyayı kalıpların dışında farklı, özgün bakış açılarıyla okumayı torunlarına öte yakadan da göstermeye ve öğretmeye devam eden Nasreddin Hoca'nın gelenek ve kültür yaratıcılığı, aktarıcılığı ve yaşatıcılığı mizahi eleştirel bakış açısından kaynaklanmaktadır. O, sadece Türk mizah geleneğini değil, diğer geleneklerin de yaratılmasını sağlamıştır. Gülmesini bilenlerin, daha doğru bir söyleyişle mizah ve eleştirel düşünce tutkunu olanların dükkân açmalarında yarar vardır. Böylelikle bilimsel yaratıcılık, özgünlük, özerklik ve dolayısıyla saygınlık, değerbilirlik kökleştirilerek yaygınlaştırılabilir. Yüzü gülenlerin gönülleri gibi, akılları da gülümseyecektir. Sonuç olarak insanı düşünsel damıtılmışlığa, karşılaştırmaya, farklılaşırken bütünleşmeye, çokluktan birliğe yönelten "Nasreddin Hoca Bilgelik Okulu"nda eğitilmek, olgunlaşmak ve ustalaşmak, bilimsel özgünlüğün ve yaratıcılığının da temelini oluşturmaktadır. Türk toplumunun kalkınmasında, öncelikle mizah ve eleştirel düşünme becerisi gelişmiş yaratıcı bireylerin, bir başka ifadeyle Nasreddin Hoca'nın torunlarının katkısı büyük olacaktır.

KAYNAKLAR

- AKM, 2009, *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*, Ank.
- Başgöz, İlhan, 1999, *Geçmişten Günümüze Nasreddin Hoca*, Pan Yay., İstç
- Boratav, Pertev Naili, 1996, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yay.: 8, İst.
- Eker, Gülin Ögüt, 2003, "Fıkralar", *Türk Dün-yası Edebiyat Tarihi*, 3.c., A.K.M. Yay., Ank.: 63- 130.s.
- Eker, Gülin Ögüt, 2009, *İnsan, Kültür, Mizah*, Grafiker Yay., Ank.
- Feinberg, Leonard, 2005, "Mizahın Sırrı", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2*, (Hazl. M.Ö. Oğuz ve S.Gürçayır), Geleneksel Yay., Ankara: 487- 502.s.
- Güldiken, Kadir, 2009, "Nasreddin Hoca Fık-

ralarındaki Hikmetli Sözlerden Sosyal Açından Ahlakî Dersler", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*, AKM, Ankara: 351- 356.s.

Güzel, Abdurrahman, 1990, "Tasavvufi Halk Edebiyatı ve Hoca", *I.Milletlerarası Nasreddin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ank: 105- 122.

Hançerlioğlu, Orhan, 1979 (5. Baskı), *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hawkins, Peter, 2005, *Nasreddin Hoca'nın Liderlik Rehberi*, Sistem Yayıncılık, İstanbul.

Kalaycı, İrfan, 2009, "Nasreddin Hoca'dan İktisadi İçerikli Fıkralar: Psiko-Ekonomi Bilimi Kapsamında Kısa Bir İnceleme", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*, AKM, Ank. : 409- 426.s.

Koz, Sabri (Hazl.), 1996, *Nasreddin Hoca'ya Armağan*, Oğlak Yayıncılık., İst.

Koz, Sabri (Hazl.), 2005, *Nasreddin Hoca Kitabı*, Kitabevi Yay., İst.

Osborne, Peter, 1999, *Eleştirel Bakış*, Dost Kitabevi Yay., Ankara.

Özdemir, Nebi, 2008a, "Kültürel Ekonomik İmge Olarak Nasreddin Hoca", *Milli Folklor*, 77: 11- 20.s.

Özdemir, Nebi, 2008 b, *Medya, Kültür ve Edebiyat*, Geleneksel Yay., Ankara.

Özünel, Evrim Ölçer, 2009, "Kolektif Bilinç dışında Nasreddin Hoca Fıkraları ve Bilgelik", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*, AKM, Ank. : 647- 656.s.

Sakaoğlu, Saim, 2006, *Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler*, Ankara.

Şakacı, Figen, 2007 (3. Baskı), *Mizah Zekanın Zekatıdır*, "Tariik Minkari Kitabı", (Söyleşi) Türkiye İş Bankası Yay., İst.

Türkmen, Fikret, 1989, *Letaifi Nasreddin Hoca (Burhaniye Tercümesi) İnceleme, Şerh*, Kültür Bakanlığı MİFAD Yay., Ankara.

Türkmen, Fikret, 1996, "Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları", *Türk Kültürü*, 403: 649- 655.

Uludağ, M. Emin, 2009, "Eleştirel Düşünme Anlayışının Kazandırılması Açısından Nasreddin Hoca Fıkralarına Eğitsel Bir Bakış", *21. Yüzyılı Nasreddin Hoca ile Anlamak*, AKM, Ank. : 889- 896.s.

Usta, Çiğdem, 2005, *Mizah Dilinin Gizemi*, Akçağ Yay., Ankara.

Yıldırım, Dursun, 1999 (2. Baskı), *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Akçağ Yay., Ankara.